

**ГАИБНАЗАРОВА
ЗУМРАТ
ТАЛАТОВНА**

**МАМЛАКАТИМИЗ САНОАТ
КОРХОНАЛАРИНИНГ БАРҚАРОР
РИВОЖЛАНИШ МЕХАНИЗМИ
АСОСЛАРИ ВА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ
ЙЎЛЛАРИ**

658	У/к. 8341
-----	-----------

Г. 15. Давидово-Зелено

Моск.-Колчменск

соединяет реф. 1000.

Г. 1023	100.000.
---------	----------

УСТА

65B

Т-16

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ,
ФАН ВА ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ

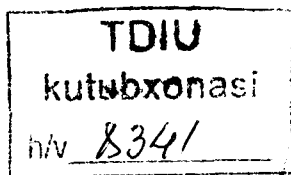
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

ГАИБНАЗАРОВА ЗУМРАТ ТАЛАТОВНА

**МАМЛАКАТИМИЗ САНОАТ
КОРХОНАЛАРИНИНГ БАРҚАРОР
РИВОЖЛАНИШ МЕХАНИЗМИ
АСОСЛАРИ ВА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ
ЙЎЛЛАРИ**

Монография

ТОШКЕНТ - 2023

Ғайбназарова З.Т. Мамлакатимиз саноат корхоналарининг барқарор ривожланиш механизми асослари ва такомиллаштириш йўллари: Монография - Т.: Тошкент давлат иқтисодийёт университети, 2023. - 146 б.

Мамлакатимиз саноат корхоналарини барқарор ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш, инвестицион ресурсларни самарали жалб қилиш ҳисобига ишлаб чиқариш жараёнларини ривожлантириш, ходимларнинг интеллектуал салоҳиятини ошириш ва корхоналарнинг барқарор ривожланиш тенденциялари ҳамда концептуал асосларини чуқур қайта кўриб чиқиш, минтақаларо ва глобал даражада барқарорликни таъминлаш йўналишларидаги илмий-тадқиқотларга устувор даражада эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистоннинг макроиқтисодий ривожланишини тавсифловчи кўрсаткичлар тизими, индикаторлар сонини ошириш орқали саноат корхоналарини барқарор ривожлантириш мақсадларига эришиш мумкин бўлади. Саноат корхоналарининг барқарор ривожланиш механизмлари билан боғлиқ маълумотларни қайта ишлаш жараёнларида хориж тажрибасидан кенг қўламда мақсадли фойдаланиш ва халқаро стандартларга мос келадиган кўрсаткичларни шакллантириш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Бу ўз навбатида саноат тармоғининг барқарор ривожланишини эътиборга олган ҳолда эришилаётган самарадорликни баҳолаш услубиятини такомиллаштириш, ишлаб чиқариш механизмлари фаолиятини қайта кўриб чиқиш, иқтисодий самарадорлигини ошириш ҳамда рақамлаштириш ва жаҳон бозоридаги даражага мос маҳсулотларни етказиб бериш шароитларини эътиборга олган ҳолда барқарор ривожлантиришнинг меъсрий чегараларини замонавий тенденцияларга асосланиб баҳолаш усулини такомиллаштиришни ўрганиш бугунги куннинг долзарб масаласи сифатида ушбу монографияда акс эттирилган.

Тадқиқот натижаларининг назарий ва амалий аҳамияти рақамли иқтисодиёт шароитида республикада инновацион бозор талабларини эътиборга олган ҳолда саноат корхоналарининг барқарор ривожланиш механизмини такомиллаштиришга таъсирини маълум даражада ривожлантиришга ўз хиссасини қўшади.

Монография илмий муассасалар ва олий таълим тизимида илмий изланиш олиб боровчи тадқиқотчилар ва мутахассислар ҳамда иқтисодиётда инсон капитали муаммолари билан шугулланувчи субъектларнинг амалий фаолиятида, шунингдек саноат корхоналарида барқарор ривожланиш механизмини такомиллаштириш масалалари билан шугулланувчилар учун мўлжалланган.

Тақризчилар:

и.ф.д., проф. Хусанов Д.Н.-Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси Молия ва молиявий технологиялар кафедраси мудири

и.ф.н., доц. Мамарахимов Б.Э.-ТДПУ Фундаментал иқтисодиёт кафедраси мудири

© Тошкент давлат иқтисодиёт университети, 2023

© З.Т. Ғайбназарова, 2023

© "IDEAL PRESS", 2023

ISBN 978-9910-9669-1-0

МУЎДАРИЖА

КИРИШ	4
I БОБ. САНОАТ ҚОРХОНАЛАРИНИ БАҚҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ-УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ	6
1.1. Сааноат қорхоналарининг барқарор ривожланишининг назарий асослари . 6	
1.2. Сааноат қорхоналарининг барқарор ривожланиш механизмига таъсир этувчи омиллар.....	14
1.3. Мамлакатимиз сааноат тармоқларининг барқарор ривожланиш механизмининг устувор йўналишлари	28
II БОБ. САНОАТ ҚОРХОНАЛАРИНИНГ БАҚҚАРОР РИВОЖЛАНИШ ҚОЛАТИ ВА УНИ БАҚОЛАШ УСУЛЛАРИ ТАҚДИЛИ	45
2.1. “UZKABEL” акциядорлик жамиятининг барқарор ривожланиш механизмининг иқтисодий тақдили	45
2.2. Сааноат қорхоналарининг барқарор ривожланиш даражасини бақолаш усуллари	52
2.3. Сааноат қорхоналарининг барқарор ривожланиш механизмини тақомиллаштириш бўйича хорижий давлатлар тажрибаси.....	76
III БОБ. САНОАТ ҚОРХОНАЛАРИНИНГ БАҚҚАРОР РИВОЖЛАНИШ МЕХАНИЗМИНИ ТАҚОМИЛЛАШТИРИШ ВА УНИ ПРОГНОЗЛАШТИРИШ	92
3.1. Сааноат қорхоналарининг барқарор ривожланиш стратегияси алгоритмини тақомиллаштириш йўллари.....	92
3.2. Сааноат қорхоналарининг барқарор ривожланиш механизмини жорий этиш ва унинг иқтисодий самарадорлиги.....	101
3.3. “UZKABEL” акциядорлик жамиятининг барқарор ривожланиш кўрсаткичларини эқонометрик моделлаштириш ва прогнозлаш.....	116
ҚОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙҚАТИ	131
ҚИЛОВАЛАР	138

Жаҳон миқёсида иктисодиётнинг рақамли кўринишга ўтиш шароитида саноат корхоналарининг иктисодий, молиявий, экологик ва ижтимоий барқарорлигини ривожлантириш масалаларига етакчи йўналиш сифатида қаралмоқда. Тармоқнинг бундай йўналишда ривожланишини ҳисобга олиб “2019-йилда БМТ бош Ассамблеясининг 74-сессиясида 2021-йил “Барқарор ривожланиш йўлида халқаро креатив иктисодиёт йили” деб эълон қилинди. Индонезия тақдим этилган таклифнинг асосий ташаббускори бўлиб, глобал мамлакатлар гуруҳи таркибига кирувчи Австралия, Хитой, Ҳиндистон, Индонезия, Филиппин ва Таиланд каби давлатлар ҳам ўз ҳиссаларини қўшишган”¹. Жаҳон иктисодиётининг рақамлаштирилиши-технологик жиҳатдан барқарор ривожланишни, иккинчи томондан эса саноат корхоналарида ишлаб чиқарилган маҳсулотларга бўлган эҳтиёжнинг ортиб бориши, бу тармоқдаги олиб борилаётган фаолият самарадорлигини янада ошириш заруратини кўрсатиб бермоқда.

Жаҳонда саноат корхоналарининг барқарор ривожланиши ихтисослашган бозорларда рақобатбардошликнинг кучайиб бориши сабабли тармоқнинг фаолият самарадорлигидаги барқарорликни ошириш бўйича ижтимоий, молиявий, технологик, дастурий, иктисодий ва бошқа йўналишларда илмий-тадқиқотларни олиб боришга алоҳида эътибор берилмоқда. Бу борада, жумладан рақамли иктисодиёт шароитида саноат корхоналарини барқарор ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш, инвестицион ресурсларни самарали жалб қилиш ҳисобига ишлаб чиқариш жараёнларини ривожлантириш, ходимларнинг интеллектуал салоҳиятини ошириш ва корхоналарнинг барқарор ривожланиш тенденциялари ҳамда концептуал асосларини чуқур қайта кўриб чиқиш, минтақалараро ва глобал даражада барқарорликни таъминлаш йўналишларидаги илмий-тадқиқотларга устувор даражада эътибор қаратилмоқда.

Республикамызда бугунги кунда саноат корхоналарини сифат жиҳатдан янги даражага олиб чиқиш, ишлаб чиқаришда замонавий усуллардан фойдаланиш ва инвестицион фаолиятни янада ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. “...мамлакатимиз

¹ <https://unctad.org/topic/trade-analysis/creative-economy-programme/2021-year-of-the-creative-economy>

50 дан ортик саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда барча имкониятлар ва нисбий устунликларга эга. Айниқса, нефть-газ, кимё, металлургия, машинасозлик, электротехника, фармацевтика, қурилиш материаллари, тўқимачилик, чарм-пойабзал, озик-овқат ҳамда “яшил иқтисодиёт” билан боғлиқ саноат тармоқлари иқтисодиётимиз “драйверлари”га айланиши учун барча етарли шароитлар мавжуд. Умуман олганда, 2021 йилда 23 миллиард АҚШ доллари қийматидаги инвестицияларни ўзлаштириш зарур. Натижада 226 та йирик саноат ва инфратузилма объектлари ишга туширилади”². Бу ўз навбатида саноат тармоғининг барқарор ривожланишини эътиборга олган ҳолда ўришилаётган самарадорликни баҳолаш услубиятини такомиллаштириш, ишлаб чиқариш механизмлари фаолиятини қайта кўриб чиқиш, иқтисодий самарадорлигини ошириш ҳамда рақамлаштириш ва жаҳон бозоридаги даражага мос маҳсулотларни етказиб бериш шароитларини эътиборга олган ҳолда барқарор ривожлантиришнинг меъёрий чегараларини замонавий тенденцияларга асосланиб баҳолаш усулини такомиллаштиришга йўналтирилган илмий-тадқиқот ишларини чуқурлаштириш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 25 октябрдаги ПҚ-3983-сон “Ўзбекистон Республикасида кимё саноатини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори, 2021 йил 2 мартдаги ПҚ-5011-сон “Электротехника саноатини янада ривожлантириш ва маҳаллий маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини оширишга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори, 2021 йил 9 июлдаги ПФ-6244-сон “Худудларнинг саноат салоҳиятини оширишга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида тўғрисида”ги фармони, 2019 йил 16 сентябрдаги ПҚ-4453-сон “Енгил саноатни янада ривожлантириш ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 20 октябрдаги 841-сон “2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

²Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 29 декабрь 2020 йил

1.1. Саноат корхоналарининг барқарор ривожланишининг назарий асослари

Ҳозирги кунда жуда катта эътибор Ўзбекистоннинг рақамли иқтисодиёт шароитида вужудга келаётган замонавий муаммоларга қаратилмоқда. Ушбу муаммоларни ҳал этиш эса корхоналарнинг барқарор ривожланиши ва жаҳондаги етакчи ўринларни эгаллашини таъминлайди. Бунинг натижасида мамлакатимизнинг импорт салмоғи пасаяди ва экспорт салоҳиятининг ошишига сабаб бўлади. Экспортдан олинган фойда ҳажмининг ортиши мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий, техник-инновацион, технологик-инвестицион ривожланиши ва аҳоли фаровонлигининг ўсишига олиб келади. Шу билан бир қаторда Ўзбекистоннинг халқаро миқёсдаги даражасини кўтариш ва унинг жаҳондаги онлайн бозорлардаги салоҳиятини оширади. Натижада барқарор ривожланиш ҳисобига мамлакат иқтисодиётини рақамлаштириш ва шарт-шароитларни яхшилашга замин яратилади.

Ўзбекистоннинг макроиқтисодий ривожланишини тавсифловчи кўрсаткичлар тизими, индикаторлар сонини ошириш орқали саноат корхоналарини барқарор ривожлантириш мақсадига эришиш мумкин бўлади. Рақамли иқтисодиёт шароитида саноат корхоналарини барқарор ривожланиш механизмлари билан боғлиқ маълумотларни қайта ишлаш жараёнларида хориж тажрибасидан кенг кўламда мақсадли фойдаланиш ва халқаро стандартларга мос келадиган кўрсаткичларни шакллантириш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Жаҳондаги етакчи иқтисодчилар орасида иқтисодий ўсиш назарияси (economic growth) билан бир қаторда янги илмий йўналиш яъни иқтисодий ривожланиш (economic development) назарияси пайдо бўлмоқда. Иқтисодиёт назарияси бўйича “sustainable development” (барқарор ривожланиш) категорияси иқтисодий ривожланиш ҳолатини тавсифлашда фойдаланилади.

Дастлаб таниқли илм-фан намоёндалари А.Смит, А.Маршалл ва Дж.Кейнс иқтисодий ривожланиш муаммосининг таҳлилини фойдани максималлаштириш назарияси нуқтаи назаридан олиб боришган ва

корхонанинг барқарорлик ҳолатини фақат белгиланган фойда даражасини ушлаб тургандагина бундай барқарор ривожланишига эга бўлади деб баҳолашган³.

Барқарор ривожланиш хусусидаги фикрлар 1972 йилда нашр этилган “Ўсишнинг чегаралари” китоби кенг ёритилган. Бу китобнинг ва тушунчанинг янги асосчилари Донелл Н. Медоуз, Деннис Л. Медоуз, Йерген Рандерс ва Вильям В. Беренс III номидан Рим клубига топширилган ва дунё аҳолисининг тез ўсиши ва унинг ресурслар билан ўзаро таъсири оқибатларини моделлаштиришга имкон берган эди. Симуляциянинг мақсади чекланган табиий ресурслар ва уларнинг аста-секин камайиб бориши шароитида инсоният цивилизациясининг демографик ва иқтисодий ўсиши чегараларини белгилашдан иборат бўлган. Яна бир муҳим мақсад - дунё тизимининг ўсиш чегараларига яқинлашганда хатти-ҳаракатларининг энг характерли ценарийларини ҳисоблаш, шунингдек, улар орасидан энг мақбул ёки барқарорларини топиш бўлган. Китобда инсоният ривожланишининг 12 та ценарийси тақдим этилган, улардан бештаси Ер аҳолисининг энг юқори чўккисига, кейин эса турмуш даражасининг кескин пасайиши туфайли аҳоли фаровонлигининг тануззулига олиб келиши эди. Қолган етти ценарий шартли равишда “камроқ қулай” ва “қулай” турларга бўлинган⁴.

1987 йилда Г.Дейли ва Р.Костанза классик иқтисодий назария доирасида ривожланишнинг табиий ресурслар каби таркибий қисмлари кам баҳоланади ва пул бўлмаган кадрятларнинг ривожланишга кўшган ҳиссаси эътиборга олинмайди, деган фикрни билдирдилар⁵. Олимлар “кучли барқарорлик” (кучли) тушунчаси бўлган экологик иқтисоднинг барқарорлик қондаларини ишлаб чиқадилар.

Америкалик эколог олим, Жоржия университети экология институтининг фахрий профессори Френк Б.Голли ҳам иқтисодий ва ижтимоий тизимлар атроф-муҳитнинг қуйи тизимлари бўлиб, бу икки соҳанинг барқарорлиги экологик тизимнинг умумий ҳолатига боғлиқ

³ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. - М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. /Маршал А. Принципы экономической науки. - Г.Г. М.: Изд. «Прогресс», 1993 / Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное. - М.: ЭКСМО, 2007. 960 с.

⁴The Limits to Growth. A Report for The Club Of Rome's Project On the Predicament Of Mankind / Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, William W. Behrens III // Universe Books, New York, 1972 - С. 205.

⁵ Costanza R., Daly H.E. Natural Capital and Sustainable Development // Conservation Biology. Mar. 1992. Vol. 6. No. 1. pp. 37-46.

деб ҳисоблаган. Натижада, барқарорлик ҳолатида сақланиши керак бўлган асосий бойлик, Ф.Б.Голлининг фикрига кўра, “экотизимларнинг ташқи зарба ва ўзгаришларга катъий жавоб бериш қобилиятидир”⁶ деган хулосага келган.

Иқтисодий адабиётларда барқарор ривожланишнинг кўплаб таърифлари келтирилган. Хусусан К.Р.Гришаковнинг фикрига кўра “Барқарорлик” - бу корхоналарнинг турли ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олиши керак бўлган кенг камровли комплекс категориядир. Барқарорлик бу - тизимнинг ўзгарувчан муҳит таъсири остида ўзига хос хусусиятларини, сифатини сақлаб қолиш қобилиятидир. Лекин маълум бир тушунчаларни ажратиб олиш лозим. Булар “Корхонанинг барқарорлиги” ва “Саноат корхонасининг барқарор ривожланиши” тушунчаларидир. Шу билан бирга, саноат корхонасининг барқарорлиги бу корхонанинг стационар яъни ўзгармас ҳолатида бизнес жараёнларининг юқори сифатли ва самарали кўрсаткичлари билан ажралиб туришига айтилади. Шунингдек корхона ҳар доим ўзгарувчан ташқи муҳитнинг таъсири натижасида ушбу кўрсаткичларни ўз ичига олади⁷.

Мавжуд таърифларнинг таҳлили шуни кўрсатдики, турли комбинациялар таркибида муҳим жиҳатларнинг бир қисмигина мажуд бўлиб, ишлаб чиқаришни инновацион ривожлантириш ва диверсификациялаш жараёнига деярли эътибор қаратилмаган.

“Барқарор ривожланиш” назарияси ўз таркибига «тизимнинг салоҳияти»ни олади ва барча ресурсларнинг самарали ривожланишига ёрдам берадиган тизимнинг имкониятлари тўпламидир. “Ривожланиш” тушунчасининг ўзи эса тизимдаги сифат ва миқдорий кўрсаткичлар, функционал шаклдаги ўзгаришлар ва таркибий ислохотлар киритилиши ҳисобига олиб келадиган баъзи ўзгаришларни англатади⁸.

Е.Н.Кучерованинг таъкидлашича “Барқарорлик” ва “ривожланиш” тушунчалари ўзаро бир-бирига қарама-қарши тушунчалар ҳисобланиб, “барқарорлик” объектнинг ёки тизимнинг мунтазамлик ва доимийлигини тавсифласа, “ривожланиш” - динамика ва уларнинг ўзгаришини характерлайди. Ривожланиш бу

⁶ Golley F.B. History of the Ecosystem Concept in Ecology. 1993. (New Haven, CT: Yale University Press)

⁷ Гришаков К.Р. Понятие устойчивого развития промышленного предприятия // Экономика. - 2013. -№ 3. - С. 31-34.

⁸ Анпилов С.М. Экономическое содержание устойчивости развития современного предприятия // Вестник СамГУ. -2012. -№ 1 (92). -С.10.

тизимдаги юзага келадиган ўзгаришлар бўлиб, сифат, миқдор ва таркибий шаклга эга бўлган ҳамда фаолият юритишнинг ўзига хос хусусиятларини акс эттирувчи ўзгаришлар ҳисобланади⁹. “Барқарорлик” атамаси мувозанат, тенгликни англатса, “ривожланиш” тизимнинг доимий мувозанат ҳолатидан чиқиш учун шарт-шароитлар яратишга интилишдир¹⁰.

“Тизимнинг барқарор ривожланиши” тушунчаси остида “...хусусиятлар ва кўрсаткичларнинг доимий динамик ўзгариши, тизимнинг мутлақо янги ҳолатларига олиб келиб, сифатли томонларни барқарор жорий қилиниши ва доимийликни таъминлайди”¹¹. С.М.Анпиловнинг фикрига кўра, “Тизим барқарорлиги” - бу тизимнинг энг қулай ҳолати бўлиб, ўз-ўзини тартибга солиш, жалб қилинган ва хусусий ресурсларни назорат қилиш ҳисобига, ташқи омилларга қарши кураш орқали эришиш мумкин. Бундай вазиятда, ўз-ўзини назорат қилиш аниқ бир тизимнинг унсурларини таъминлаб, белгиланган қийматлар доирасида тизимдаги барча параметрларнинг мувофиқлигини назорат қилиб боради. Корхонанинг бошқарув тизимини барқарор ҳолатда сақлаш учун ички имкониятлар ва мавжуд бўлган барча турдаги ресурслардан самарали фойдаланилишини талаб этади¹². Барқарор ривожланиш вақт оралиғини ҳисобга оладиган иқтисодий тизимнинг динамик ҳолатини тасвирлайди. Ҳозирги кунда иқтисодий тизимнинг барқарорлиги ва ривожланишнинг барқарорлиги “...ташки ва ички омилларнинг ўзгаришига ўзига хос муносабат билдириш ҳисобига, корхонанинг рақобат кураши шароитида жон саклаб қолиш ва самарали фаолият юритиши учун даромад олиш имкониятини яратади. Бинобарин, корхонанинг барқарор ривожланиши унинг рақобатбардошлилик хусусиятларининг барқарорлигига таянади”¹³.

⁹ Кучерова Е.Н. Современный подход к устойчивому развитию предприятия // Вестник ОГУ. -2007. -№ 9. - С. 76-81.

¹⁰ Мельник Л. Г. Основы устойчивого развития: учеб. Пособие. -Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. -654 с.

¹¹ Гришаков К. Р. Понятие устойчивого развития промышленного предприятия // Экономика. -2013. -№ 3. - С. 31-34.

¹² Анпилов С. М. Экономическое содержание устойчивости развития современного предприятия // Вестник СамГУ. -2012. -№ 1 (92) -С. 5-11.

¹³ Веселовская В. С. Управление экономической устойчивостью предприятия в современных условиях// Основные направления развития сферы торговли, индустрии гостеприимства, сервиса и услуг в условиях ВТО: материалы Междунар. науч.-практ. интернет-конф., 25.04.2015 г. / Казанский ин-т (филиал) РГГЭУ, 2015 -С. 125-133.

Барқарор ривожланиш иқтисодий тизимнинг аниқ бир объекти билан боғлиқ бўлиб, шунга мос равишда макро-, мезо- ва микро-даражаларда тадқиқ қилиш мумкин. Барқарор ривожланишнинг моҳиятини тушуниш - бу уни ишончли баҳолаш ва илмий бошқарувнинг асосини тегишли даражадалигини ўзида намоён этади. Барқарор ривожланиш тушунчаси иқтисодий, ижтимоий, экологик ва сиёсий омилларга боғлиқ бўлган ўзаро муносабатларни тадқиқ қилишни талаб қилади.

Тизимларни ривожлантиришнинг мақбул йўналиши ва унинг динамик мувозанат ҳолатига "...ҳар бир элемент бир вақтнинг ўзида ўз манфаатлари ва бутун тизимнинг манфаатлари учун фаолият юритганда» эришиш мумкин бўлади"¹⁴. Бу барқарор ривожланиш тушунчасининг таърифига кўра, ҳозирги ва келажак авлодлар эҳтиёжларини қондириш учун тенг имкониятларни яратиш таъминланади.

Турли хил адабиётлар ва илмий ишларнинг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, sanoat корхоналаридаги "барқарор ривожланиш" тушунчаси бу жуда мураккаб ва кўпқиррали бўлган ўзига хос таркибий қисмларни ўз ичига оладиган жараёндир. Жумладан:

1. Иқтисодий-саноат корхоналарининг асосий иқтисодий кўрсаткичларининг барқарор ўсиш жараёни;

2. Ижтимоий-аҳоли ва ходимларнинг эҳтиёжларини қондириш, уларнинг ҳаёт сифатини яхшилаш, шу жумладан келажак авлод учун фаровон ҳаётни таъминлашга қаратилган жараён;

3. Сиёсий-келажакда мамлакатдаги янги авлоднинг муносиб яшашини таъминлаш учун меъёрий-ҳуқуқий дастурни амалга ошириш жараёни;

4. Экологик-табiiй ресурслардан оқилона фойдаланиш ва табiiй экотизимни атроф-муҳитнинг барқарорлигини кафолатлайдиган даражада тиклаш жараёндир.

Жаҳон миқёсида "корхонанинг барқарор ривожланиш" тушунчасига алоқадор бўлган илмий изланишларни олиб борган олимларнинг ўзига хос қарашлари ва ёндашувлари 1.1-жадвалда келтирилган.

¹⁴ Елифанцева Е.И. Системный анализ концепции устойчивого развития промышленного развития // Аудит и финансовый анализ. -2003. -№ 4. - С. 54-62.

Корхонанинг барқарор ривожланиш хусусидаги ёндашувлар

Муаллиф	Таърифлар
Е.Н.Кучерова ¹⁵	Корхонанинг барча барқарорлик кўрсаткичларидаги ўзгаришларни мувозанат ҳолатида ушлаб қолиб, энтропия тенденцияларга қаршилик кўрсатган ҳолда, асосий ва яхлитлилик хусусиятларини сақлаб туриш жараёнидир.
С.П.Фукина ¹⁶	Юқори сифат ва миқдорий ўсишни таъминлайдиган корхона фаолиятидаги параметрларнинг узлуксиз ҳамда ижобий ўзгаришидир.
А.Е.Михайлова ¹⁷	Корхонанинг шундай фаолият юритишидирки, унда ташқи омилларнинг таъсирида стратегик максалларга эришиш яхлитлигини сақлаб қолишга ёрдам беради.
Т.В.Ускова ¹⁸	Барқарор ривожланиш - бу ижтимоий фаровонлик ва экологик мувозанатнинг жорий ва келажакдаги қийматининг салоҳиятини оширишда технологик ривожланишга йўналтирилган инвестицияларнинг йўналишлари ва ресурслардан оқилона фойдаланиш жараёнидаги ўзгаришлардир.
О.Л.Кузнецов ¹⁹	Барқарор ривожланиш - бу ҳозирги ва келажак авлодларнинг эҳтиёжларини қондиришнинг узлуксиз жараёнидир. Барқарор ривожланиш иккита йўналишдаги тушунчаларни ўз ичига олади: биринчидан, зарур эҳтиёжлар ва имкониятларни сақлаш ва ривожлантириш зарурияти, иккинчидан, компаниянинг технологик ҳолатини қондиришда чекланган эҳтиёжларни қондириш зарурати.
Н.В.Розенберг, Г.П.Краснощеков Ю.М.Крылов ²⁰	Барқарор ривожланиш бу - қўллаб-қувватланадиган иқтисодий ривожланиш бўлиб, келажак авлодлар учун мавжуд ресурсларнинг сўниб бориш хавфига таъсир кўрсатмасликдир.
И.И.Сигов ²¹	Барқарор ривожланиш - бу ҳозирги эҳтиёжларга жавоб берадиган, аммо келажак авлодларнинг ўз эҳтиёжларини қондириш қобилиятига хавф солмайдиган ўсишдир.

¹⁵ Кучерова Е.Н. Современный подход к устойчивому развитию предприятия / Вестник Оренбургского государственного университета. 2007. – № 9 (73). – С. 76–81.

¹⁶ Фукина С.П. К вопросу об устойчивом развитии предприятия в нестабильной среде / Актуальные проблемы экономики и права. – 2008. – № 4. – С. 48–55.

¹⁷ Михайлова А.Е., Рассветов С.А. Концептуальный подход к устойчивому развитию промышленных предприятий в условиях модернизации экономики / Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2012. – № 3 (107). – С. 59–63.

¹⁸ Ускова Т.В. Управление устойчивым развитием региона. Вологда: ИСЭРТ, 2009. 355 с.

¹⁹ Кузнецов О.Л. Устойчивое развитие: научные основы проектирования в системе природа – общество – человек. СПб.: Наука, 2008. 240 с.

²⁰ Розенберг Н.В. Социокультурная составляющая понятия «Регион» // Аналитика культурологии. 2005. № 4. С. 148-150.

²¹ Сигов И.И. Региональная экономика (понятийный аппарат). СПб.: ИРЭ РАН, 2000. С. 65–

Хусусан, А.Ортиқов “Ўзбекистонда саноатни ривожлантиришнинг қатор имкониятлари, географик ва иқтисодий омиллари”га²², М.П.Нарзиқулов “Саноатни ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш жараёнида асосий эътибор таркибий ўзгаришларга қаратилганлиги”га²³, Э.Х.Махмудов “Саноат тармоқлари ривожланишига шароит яратишнинг стратегик йўналишлари биринчи навбатда бюджет, солиқ, пул кредит, нарх ва валюта сиёсати каби воситаларни қамраб олган қулай макроиқтисодий муҳитни яратиш” га²⁴ боғлиқликларига алоҳида тўхталиб ўтишган.

Фикримизча, “Барқарор ривожланиш бу - ишлаб чиқариш жараёнининг самарали фаолият юритишини таъминлайдиган ички ва ташқи омилларга мослашувчан бўлган иқтисодий фойда келтирувчи ҳолатдир”. Сабаби омилларнинг таъсирига тўғри муносабат билдира оладиган корхоналар доимий равишда барқарор ҳолатда ўз фаолиятини олиб бориши мумкин.

Шу билан бирга иқтисодий категория сифатида “барқарор ривожланиш тушунчаси” саноат корхоналарининг фаолияти нуқтан назаридан яқуний мақсадларига эришишга имкон берувчи динамик ўсиш ҳолатидир.

Саноат корхоналарини ўрганиш натижасида, “барқарорлик” атамасини кўплаб ҳолларда “барқарор иқтисодий ривожланиш”, “иқтисодий барқарорлик”, “иқтисодий ўсиш”, “иқтисодий самарадорлик” деб тушуниш мумкин бўлади. Европа адабиётларида, барқарор корхона сифатида, даромаднинг меъёрий даражасига эришган ёки бозордаги фойданинг катта қисмига эга чиқишни ўзига таъминлай оладиган корхона сифатида намоён бўлади.

Барқарор иқтисодий ривожланиш барқарор иқтисодий ўсишни ўзида намоён этишдир. Барқарор иқтисодий ривожланиш бу узок вақт давомида корхонадаги иқтисодий, молиявий, сиёсий, ижтимоий ва экологик вазиятни ташкил этувчи тизимдаги элементларнинг ижобий ўсиши ҳамда мувозанатли ўзаро таъсири натижасида кетма-кетликда яхшиланишидир. Барқарор иқтисодий ривожланиш, уларнинг турли таркибий қисмларининг оқилона ўзаро таъсири натижасида саноат корхоналарининг ривожланишини доимий равишда қўллаб-

²² Ортиқов А. Саноат иқтисодиети. Дарслик. Т.: ТДИУ, 2009. 236 б

²³ Нарзиқулов М.П. Стратегия дальнейшего повышения конкурентоспособности национальной экономики. материалы 1-го Форума экономистов -Ташкент. 2012. С. 8.

²⁴ Махмудов Э.Х., Ортиқов А., Каримов Ф. Корхона иқтисодиётининг асосий бўғини. / Ҳамкор. 2010 йил 7 февраль

қуниётлайдиган ва келажак авлодлар эҳтиёжларини қондиришга хавф солмайдиган мувозанат жараёнидир.

Саноат корхоналарининг барқарор ривожланиши маҳсулотларни ишлаб чиқаришнинг ўсиши, иқтисодий ва табиий ресурслардан самарали фойдаланиш, аҳоли фаровонлиги ва турмуш даражасини ошириш, барқарор ва мувозанатли экологик вазиятни ҳисобга олиш билан узвий боғлиқдир. Фақатгина иқтисодий, молиявий, ижтимоий ва экологик хусусиятларнинг мувозанати билан саноат корхоналарининг барқарор ривожланишини таъминлаш мумкин бўлади (1.2-жадвал).

1.2-жадвал

Барқарор ривожланиш тушунчасининг турли йўналошларда қўлланилиши²⁵

Қўлланилиш йўналиши	Тушунчанинг таркиби
Барқарор ривожланиш тамойил сифатида	Бу шунга аниқлаштирилган, яъни икки йиллик гуруҳга ажратилган ҳаракатлар ва қарорлар аниқланади: биринчи гуруҳ барқарор ривожланишга олиб келадиган ҳаракатлар ва қарорларни бирлаштиради; иккинчи гуруҳ эса аксинча барқарор ривожланишни таъминламайдиган ҳаракатлар ва қарорларни бирлаштиради. Биринчи гуруҳ таркибидаги ҳаракатлар ва қарорларни сақлаб қолиш ва рағбатлантириш зарур, иккинчи гуруҳ таркибидаги ҳаракатлар ва қарорларга эса тузатишлар киритиш ҳамда ўзгартириш хусусида аниқ бир қарор қабул қилиш талаб этилади.
Барқарор ривожланиш стратегия сифатида	Маълум бир узок муддатли вазиятнинг бир элементи бўлиб, бу маълум параметрлар, ҳаракатлар, вазифалар, ресурслардан фойдаланиш ва бошқаларни қўллашдан иборатдир. Бу эса жорий ҳолатдан келажакқа қадар мувозанатни таъминлайди. Яқинда ҳаракатлардаги пасайишларга қарамай жорий ҳолатдагига нисбатан яхшироқ ҳолатга олиб келади.
Барқарор ривожланиш тактика сифатида	Бу маълум бир кичик даврдаги мувозанатдаги ҳолатдан қисқа муддат ичида тезкор ўсиш ҳисобига янада яхшироқ ҳолатга чиқишдир.
Барқарор ривожланиш функция сифатида	Бу институционал, ижтимоий ва экологик омиллар каби янги параметрларни ўз ичига олиш ҳисобига ишлаб чиқариш функцияларини кенгайтириш ёки мукаммаллаштиришни аниқлаштирилади.
Барқарор ривожланиш жараён сифатида	Маълум бир вақт давомида корхона фаолиятини тавсифловчи миқдорий ва сифатли кўрсаткичларидаги ижобий ўзгаришларни назарда тутилади ва шу билан бир қаторда фаолиятдаги салбий кўрсаткичлар камайиб боради.
Барқарор ривожланиш натижа сифатида	Инновацияларни амалга ошириш, технологик ривожланиш шароитида жамият эҳтиёжларини қондириш сифатини ошириш, жамиятни ташкил этиш, жамият ва табиий ресурс базасини ташкил этиш билан боғлиқ таркибий ўзгаришларнинг натижасидир.

²⁵ Адабиётлар таҳлили натижасида тайёрланди

Саноат корхоналаридаги барқарор ривожланишнинг асосий мезонлари аҳолининг эҳтиёжларини қондириш мақсадида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини таъминлашдан иборат. Саноат корхоналарининг барқарор ривожланишининг ижтимоий томондан таркибий қисми, бу ҳаёт даражаси ва сифатини ошириш, демография ва миграция билан боғлиқ бўлган жараёнларнинг барқарорлаштирилишини ўз ичига олади. Саноат корхоналарининг барқарор ривожланишининг иқтисодий томондан таркибий қисми, бу корхонанинг самарали фаолият юритиши билан боғлиқ бўлган жараён ҳисобланади. Шу билан бирга, атроф-муҳитдан оқилона фойдаланиш ва табиий ресурсларни сақлаш билан боғлиқ жараёнлар бу корхоналарнинг экологик барқарорлигини таъминлашга замин яратади.

Шу билан бирга, «барқарор ривожланиш» атамасининг маъноси остида «барқарор иқтисодий ривожланиш» атамасини битта жараённи тавсифлаш нуқтан назаридан тушуниш керак, чунки бунинг натижасида охир-оқибат саноат корхонасининг асосий иқтисодий кўрсаткичлари доимий равишда яхшиланиб бориши ётади. Барқарор ривожланиш натижалари ҳисобига мол-мулкдан фойдаланиш самарадорлиги ошиб бориши, молиявий кўрсаткичларнинг сезиларли даражада кўтарилиши, ходимлар малакасининг ўсиши, уларнинг доимий равишда ёшариб бориши ва корхонанинг бошқа корхоналар олдидаги мажбуриятларини тўлиқ сўндириб бориши билан тавсифланади.

Шундай қилиб, ҳозирги рақамли иқтисодиётнинг шаклланиб бориш даврида барқарор ривожланиш назарияси фаол қўлланилиб келмоқда ва такомиллаштирилмоқда. Иқтисодий ўсиш назариясининг ўрнини ҳозирда барқарор ривожланиш тушунчаси аста-секинлик билан алмаштирмоқда. Унинг таркибий қисмини эса иқтисодий самарадорлик, ижтимоий тенглик, сиёсий мувозанат ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш каби жараёнлар ташкил этмоқда.

1.2. Саноат корхоналарининг барқарор ривожланиш механизмига таъсир этувчи омиллар

Саноат корхонасининг барқарор ривожланиши ҳозирги кунда нафақат мамлакат даражасида ёки тармоқдаги етакчи мавқени эгаллаб турган корхоналарда, балки алоҳида олинган саноат

корхоналари ва уларнинг таркибий бўлинмаларида ҳам кенг кўламда фойдаланиш учун юқори натижавийлик ва универсалроқ кўрсаткич ҳисобланади.

Жаҳондаги глобал пандемия шароитида кўплаб давлатлардаги саноат корхоналари дуч келаётган молиявий инқироз ва иқтисодий бекарорлик жараёнида амалга оширилган илмий-техник изланишлар, технологик тараққиёт ва тизимли ўзгаришлар сабабли саноатдаги чуқур кўламли ўзгаришлар кўп вазифаларни белгилаб бермоқда. Рақамли иқтисодийёт шароитида мамлакатимиздаги саноат корхоналарининг барқарор ривожланишини таъминлаш билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишга доир илмий ишланмалар кўпайиб бормоқда. Шу муносабат билан саноат корхоналарининг ташқи муҳитида ўз мавқеини сақлаб қолиш учун рақобатбардош бўлиши ва ўз ўрнини эгаллаши учун ички омилларнинг таъсирини аниқлаш ҳамда ҳисобга олиш зарур. Шу билан бирга корхона бошқариш механизмини ўз вақтида қайта йўналтириш талаб этилади.

В.И. Маевскийнинг таъкидлашича, саноат корхоналарининг барқарор ривожланиши, айниқса, куйидаги сабабларга кўра жаҳондаги ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг глобаллашуви шароитида мавжуд муаммоларни ҳал қилишни талаб этади. Бир томондан, анъанавий кўринишдаги саноатнинг ўрни иқтисодий фаолият юритувчи субъектларнинг манфаатлари билан изоҳланади. Бошқа томондан, саноат корхоналари ресурслар билан ўз-ўзини таъминлайди ва иқтисодийётнинг барча соҳаларини ишлаб чиқариш маҳсулотлари ҳамда ярим фабрикатлар билан таъминлайди. Машинасозлик ва қурилиш тармоқларининг “ўз-ўзини ривожлантириш ядроси” бўлиб ҳизмат қилади ҳамда ўзлари учун меҳнат қуролларини натурал кўринишда яратади ва бошқа тармоқлар учун ҳамашё яратади²⁶.

Саноат корхоналаридаги барқарор ривожланиш муаммосининг таҳлили шуни кўрсатдики, ушбу йўналишда олиб борилаётган илмий-техник изланишлар жадал ривожланмоқда, ammo тадқиқотчилар асосан молиявий ва иқтисодий жиҳатларга катта эътибор қаратмоқда. Гарчи барқарор ривожланиш тушунчаси кенг қамровли маънога эга бўлса-да, уни фақат бир жиҳатини акс эттириш бу бизнингча тўғри эмас. Чунки, “барқарорлик”, “барқарор фаолият юритиш”, “барқарор ривожланиш” каби тушунчалар бўйича аниқ бир тўхтамга

²⁶ Маевский В.И. О началах экономической генетики (концептуальные подходы) // Вопросы экономической генетики. -М.: ИЭ РАН. 2008. С. 11.